

Het geluk te overleven

Colofon

ISBN: 978 94 6365 244 5

Eerste druk 2020

© 2020, Daan Fousert met bijdragen van Monique Melief

Email: fousert@gmail.com

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel

of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

Telefoon: 058-2894857

www.elikser.nl

'Het geluk te overleven' is een op ware feiten gebaseerde roman waarbij gebruik is gemaakt van de dagboeken van Jaan Willem en Jan Mobach

Vormgeving binnenwerk: Evelien Veenstra

Ontwerp omslag: Daan Fousert

Monique Melief studeerde geschiedenis en opleidingswetenschappen en schreef *In het oog van de storm*, een boek over Marie Curie. Nu niet beschouwd als wetenschapper maar als persoon en vrouw van Pierre Curie.

In dit boek heeft Monique het verhaal vanuit het perspectief van Johanna Mobach geschreven.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Een op ware feiten gebaseerde roman

HET GELUK

TE OVERLEVEN

DAAN FOUSERT

Voorwoord

Wanneer Jaan Willem Mobach (1894), zijn vrouw Johanna (1897) en hun drie zonen Gerard, Piet en Jan met het schip ‘Indrapoera’ naar Djokdjakarta vertrekken, hebben ze geen idee van wat hen te wachten staat. De jaren tot 1942 – waarin er nog drie dochters worden geboren – verlopen in betrekkelijke rust. Dat verandert wanneer op 8 maart 1942 Nederlands-Indië in handen van Japan valt.

Alle Nederlanders, Indische Nederlanders en Europeanen belanden in Japanse interneringskampen, net als veel Molukkers en Chinezen. In deze ‘Jappenkampen’ komen naar schatting 30.000 mensen om door honger, uitputting en martelpraktijken.

‘We hebben geluk gehad.’ Dit zijn de woorden van Jan Mobach wanneer hij vertelt over zijn familie in Nederlands-Indië tijdens en net na de oorlogsjaren. Zijn herinneringen heeft hij vastgelegd in een document, waarin hij terugblijkt op zijn puberteit tijdens de Japanse bezetting van Java. Ook vader Jaan Willem heeft zijn herinneringen opgetekend in *Gevangene van Nippon*. Deze twee documenten vormen de basis van dit boek, waarmee een grote wens van Jan in vervulling is gegaan.

Aangezien het hier om een heel gezin gaat dat el-

kaar is kwijtgeraakt in de oorlog en – puur geluk – waarvan alle leden na de oorlog herenigd worden, zouden de ervaringen van moeder Johanna het beeld vollediger maken. Om die reden heb ik aan schrijfster Monique Melief gevraagd om het verhaal van moeder Johanna vanuit haar perspectief op te tekenen, gebaseerd op de feiten.

Met de capitulatie van Japan eindigt op 15 augustus 1945 de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië. Maar twee dagen later roept Indonesië de onafhankelijkheid uit. Nederland heeft het niet zien aankomen. De periode die erop volgt – de Bersiap –, waarin velen slachtoffer worden van marteling, verkrachting en moord door Indonesische nationalisten, is zo mogelijk nog gewelddadiger.

In deze uiterst onveilige en onzekere omstandigheden keren de gezinsleden druppelsgewijs naar Nederland terug, vader Jaan Willem als laatste eind juni 1946.

Daan Fousert, mei 2020

Vader Jaan Willem

Januari 1930

Een collega die besloten had naar Nederlands-Indië te vertrekken, maakte Jaan Willem enthousiast voor de advertentie waarin een oproep stond voor een acht-tal onderwijzers ten behoeve van het christelijk onderwijs in Djokdjakarta, Midden-Java. Dit wilde hij ook en het voelde als een roeping. Hij solliciteerde en twijfelde ook geen moment dat hij zou worden aangenomen. En ook al werd zijn vrouw, Johanna, met wie hij in 1925 was getrouwd, verteerd door heimwee naar haar familie in Breukelen, terwijl ze in Bolsward woonden, toch wist Jaan Willem dat hij haar zou kunnen overtuigen van de juistheid van zijn besluit.

Deze kans mocht hij niet laten lopen. Zijn droom om van betekenis te zijn in een nieuwe omgeving en mee te mogen helpen aan het uitbouwen van het christelijk onderwijs en een gemeente van God, zij het in een ver land, kon hiermee uitkomen. Van kinds af aan had hij een sterke zendingsdrang gevoeld. Hij wilde naar de theologische hogeschool om dominee te worden maar zijn ouders, die het aan geld ontbrak, stuurden hem naar de kweekschool om onderwijzer te worden. Toch bleef dat altijd aan hem knagen en daarom zette hij zich in elk geval als ouderling en organist in voor de kerk.

In Den Haag was men blij met zijn sollicitatie en hij werd hartelijk ontvangen. Mensen met een droom en een ambitie zoals Jaan Willem Mobach, pasten in het profiel dat zij voor ogen hadden. De gesprekken waren goed verlopen en nu was er dit laatste gesprek, waarin hij de uitslag zou krijgen.

‘Staat uw vrouw achter uw idealen en hoe denkt zij over een verhuizing naar Nederlands-Indië?’

Over die vraag had hij niet eerder nagedacht, laat staan dat hij met Johanna hierover had gesproken. Toch aarzelde hij niet met zijn antwoord.

‘Mijn vrouw steunt mij in alles wat ik doe en kijkt uit naar deze prachtige kans voor mij en ons gezin. We zijn nu vijf jaar getrouwd en hebben altijd van zo’n kans gedroomd.’

‘In dat geval hebben wij goed nieuws voor u. U bent aangenomen. Van harte gefeliciteerd. Met ingang van het nieuwe schooljaar in augustus kunt u starten. U mag zich nu gaan voorbereiden op deze grote reis. Wij regelen dat u in juni dit jaar kunt verhuizen.’

Jaan Willem ging naar huis, zeker van zijn aanstelling. Restte hem dit aan zijn vrouw te vertellen en haar voor te bereiden op deze grote verandering in hun leven.

Maandag 2 juni 1930

Aan de kade van de Koninklijke Rotterdamse Lloyd in

Rotterdam gaf het MS de Indrapoera een laatste stoot op de hoorn als teken dat het vertrek naderde.

Jaan Willem en zijn vrouw Johanna waren een paar uur daarvoor aan boord gegaan met hun drie kinderen, Piet viereneenhalf jaar oud, Gerard, ruim drie jaar, en Jan, twee jaar oud, om op pad te gaan naar het vreemde Nederlands-Indië. Johanna was ook nog eens in verwachting. Dat haar familie in het geheel niet blij was met het besluit van haar man, bleek uit het feit dat zij schitterden door afwezigheid, terwijl de familie van Jaan Willem in groten getale op de kade stond om hen uit te wuiven. Daarvoor hadden ze een kijkje aan boord kunnen nemen van het indrukwekkende passagiersschip en hun ogen uitgekeken in de eetzaal, op de dekken en in hun hut. Uiteindelijk moesten ze het schip verlaten en hoewel ze in de familie van Jaan Willem geen huilers waren, werden er toch een paar tranen weggeslikt. Jaan Willem en zijn gezin bleven net zo lang op het dek staan zwaaien totdat ze helemaal uit beeld waren.

Moeder

2 juni 1930

Waarom staat er niemand van mijn familie op de kade? Ook al zijn ze het niet eens met de beslissing van Jaan om naar Indië te vertrekken, stiekem had ik er wel

op gerekend. Ze mogen van mij hun ongenoegen laten blijken – we zijn allemaal verbolgen – maar vader en moeder hadden toch voor mij kunnen komen? Hoe lang gaat het duren voor ik hen terugzie? Juist van hen heb ik geleerd dat ik m'n man moet volgen, wat kan ik eraan doen?

Geen vaarwel voor mij dus. En zijn familie is wél bijna voltallig op komen dagen. Oneerlijk, niet?

Vanochtend was er eerst de rondleiding op het schip. Alsof het een vakantiereis betreft. Jaan, de kinderen, zijn vader, iedereen was razend enthousiast, behalve ik. Ik had het alleen maar koud. Tot op het laatste moment heb ik – op het wanhopige af – naar argumenten gezocht om maar niet mee te hoeven. Het is allemaal te snel gegaan. Ik zou later kunnen volgen, met de kinderen. Is mijn zwangerschap dan geen excuus? De lange zeereis zal beslist niet goed zijn voor ons nieuwe kindje. En wat te denken van bevalen in de tropen? Verdomme, ik wil helemaal niet naar dat verrekte Indië.

En ondertussen liet Jaan de hut waarin we de oversteek gaan maken zien, zoals een trotse pauw zijn veren. Een ruime hut, dat moet gezegd. Twee sierlijke stalen couchettes, bevestigd aan de zijwand, daarnaast een sofa en twee wastafels. Een grote hangkast. Keurig tapijt op de vloer. Het zal me wat. Wat een schijnvertoning. Het is toch verdorie geen familie-uitje.

Eindeloos duurde de rondleiding. De machinekamer, het promenadedek, de eetzaal, het trappenhuis. Onze jongens raakten door het dollen heen. Vooral toen ze het zwembad zagen, niet meer dan een oude verhuiskist met een zeil erover gespannen. Maar ik kan Jaan wel wurgen.

Geen woord komt er over mijn lippen. Nog maar kort geleden heb ik de strijdbijl begraven. En ja, we hebben een nieuwe belofte naar elkaar uitgesproken en bekrachtigd. Maar als ik eerlijk ben, heb ik gewoon geen keus. Waar zou ik in hemelsnaam naartoe moeten?

Vergeten kan ik niet. Eerst heeft Jaan mij naar Friesland gehaald, alleen dat al is moeilijk te verkroppen. Die verhuizing van Driebergen naar Bolsward was de eerste grote schok. Geen overleg, het was niet meer dan een mededeling. Mijn hart stond stil toen hij het zei. Weg van mijn familie, weg van de mij vertrouwde omgeving. Ik wilde het niet, toen ook al niet. Uiteindelijk heb ik me erbij neergelegd. Met de strikte afspraak dat Jaan me in het vervolg tijdig bij zijn besluiten zou betrekken. Ja hoor, beloofd, echt waar. Ik zie hem nog staan, met zijn hand op zijn hart.

Tot die dag afgelopen maart waarop Jaan vroeger dan gewoonlijk binnen kwam lopen. Ik zat net aan tafel met een kop thee voor mijn neus.

‘Johanna,’ begon hij, terwijl hij ging zitten.

Ik was meteen alert.

‘Ik moet je iets vertellen.’

Er stond weer een verhuizing op stapel, dat had ik allang in de gaten. Jaan was de laatste weken een paar keer naar Den Haag geweest, dat was mij niet ontgaan, al dacht Jaan dat ik niks in de gaten had. Hij wist niet goed hoe te beginnen en draaide om de hete brij heen. Zijn werk in Bolsward vond hij niet leuk, dat moest ik begrijpen. Ik wist dat hij het niet met zijn directeur kon vinden, al was het mij niet duidelijk waarom niet. En omdat ik er een tijdje niks over had gehoord, dacht ik eerlijk gezegd dat hij er zich bij had neergelegd. Jaan was zenuwachtig, draaide rondjes met zijn voeten. Toen kwam het hoge woord eruit.

‘Ik ben onlangs een paar keer naar Den Haag geweest? Dat heb ik toch verteld?’

Nou, nee dus. Ik had het afgeleid, wat niet hetzelfde is. Het was kinderachtig, ik geef het toe, maar ik gaf geen reactie. Een kleine genoegdoening. Het was volstrekt duidelijk waar het gesprek naartoe ging. We zouden naar Den Haag verhuizen.

Jaan bleef stuntelen – pijnlijk om te zien – en ik besloot hem tegemoet te komen. Die tweede verhuizing, het maakte me niet meer uit. Weg uit Bolsward deed me niet zo veel.

‘Gaan we naar Den Haag verhuizen, Jaan?’

Nog een kuchje, wat gefrunnik aan zijn jasje en toen kwam het hoge woord eruit.

‘Nou nee, niet naar Den Haag. Het wordt Djokdjakarta in Nederlands-Indië.’ Hij wist niet hoe snel hij het moest zeggen. Maar wacht even, wát zegt hij? Heb ik het goed verstaan? Naar Nederlands-Indië?

‘Hoor ik het goed, Jaan? Wáár gaan we heen?’

‘Johanna,’ zijn toon was krachtiger, ‘we gaan naar Indië.’

Ik trok wit weg. Dit kon niet waar zijn. Ik wilde het niet geloven.

‘Je meent het toch niet, Jaan?’ Mijn stem sloeg over. ‘Wat moeten wij in Indië?’

‘Wat wij in Nederlands-Indië moeten!?’ riep Jaan kwaad, zijn neusvleugels wijd opengesperd. ‘We gaan gewoon naar Indië.’ Zoals hij daar stond, snuivend als een razende stier, ik wist niet wat me overkwam.

‘Ik heb een baan als onderwijzer op de Christelijke school in Djokdjakarta gekregen. Om die reden ben ik naar Den Haag gereisd. En daarom vertrekken wij naar Indië.’ En daarmee was voor hem de kous af.

Schreeuwend en tierend liep ik naar de gang en griste mijn jas van de kapstok, met maar één gedachte: weg van hier.

‘Wie denk je wel dat je bent? Ellendige kerel. Waardeloze vent.’ Piet en Gerard, die in de achterkamer een blokkentoren aan het stapelen waren, begonnen van schrik te huilen.

‘Zó gemeen. Zó geniepig. Hoe kun je dit doen?’ De tranen rolden over mijn wangen.

‘Ben je vergeten wat je mij beloofd hebt? Eerst haal je mij uit Driebergen, weg van mijn familie, uit mijn vertrouwde omgeving. Herinner je je misschien jouw belofte om verstrekkende beslissingen eerst met mij te bespreken? Nee hoor, we gaan naar Djokja...dinges of hoe die rotplek ook heet. Ik ga niet mee, als je dat maar weet.’

Weg. Iets anders kon ik niet bedenken. Vluchten als enige mogelijkheid. Het bos in, onvindbaar voor Jaan. Radeloos liep ik uren in het bos rond, totale chaos in mijn hoofd, geen idee waarheen, geen flauw benul hoelang. Ineens was het donker en ik werd opnieuw kwaad.

‘Buiten donker, binnen donker, heeft God dit bedacht?’ Oeps. Zo mocht ik niet denken. Paniek. Waar was ik? De rillingen liepen over mijn rug. Koud zweet. Waren het rondjes geweest? Moest ik omdraaien? Hoe lang ik zo gelopen heb, ik weet het niet meer, maar op een gegeven moment herkende ik het weer en vond ik de weg terug naar huis.

En nu sta ik hier als een pop te zwaaien naar de familie van Jaan. Het zou moeten voelen als een nieuwe start met het gezin, zo heb ik het tenminste met mezelf afgesproken. Het vertrouwen in Jaan terugvinden. Help me alsjeblieft, zou ik willen zeggen. Ik wil een goede, gehoorzame vrouw voor je zijn. Maar er komt geen woord over mijn lippen. Hij heeft me

diep gekwetst. In alles moet ik volgen, maar ik wil dit niet.

Periode 1930 - 1941

Nadat ze lang aan de reling van het schip hadden staan zwaaien naar stipjes waarvan ze dachten dat het Jaans familie was, gingen ze terug naar hun hut om zich te installeren voor de lange reis die vier weken in beslag nam om uiteindelijk te arriveren in Batavia.

Jaan Willem, die uitkeek naar het avontuur, had de eerste avond in het hotel in Batavia te kampen met een hysterische Johanna, die hem allerlei verwijten maakte omdat hij haar had weggetrokken uit haar familie. Ze was zo ontdaan en hysterisch dat ze haar jurk verscheurde. Voor Jaan Willem was ze ontroostbaar en zijn nuchterheid en blindheid voor de oorzaak van haar woede vertelden hem dat dit een hysterische fase in haar leven was en dat ze het uiteindelijk wel leuk zou gaan vinden. Toen ze die avond onbereikbaar leek, besloot hij er verder geen aandacht meer aan te schenken. Wat je ontkent, bestaat niet en zijn methode leek te werken. Er werd niet meer over gesproken en Johanna schikte zich uiteindelijk in haar lot.

Na een lange treinreis, de volgende dag door de Presanger, arriveerden ze in Djokdjakarta en werd het gezin ondergebracht in hotel Mataram.

Eenmaal daar ingetrokken kon Jaan zich melden bij

het schoolbestuur waar hij tot zijn verrassing en ook tot zijn ergernis te horen kreeg dat ze hem een schooltje hadden toegewezen in Wates, een wat stille en afgelegen plaats, twintig kilometer westelijk van Djokja. Daar werden ze ondergebracht in een klein huisje. Jaan Willem was een man van het woord en zo wilde hij ook behandeld worden. Hij legde zich aanvankelijk neer bij het besluit van het schoolbestuur terwijl hij hen bleef herinneren aan de afspraak, dat hij in Djokja geplaatst zou worden. Zijn tactiek had succes want na een relatief korte periode in Wates werd hij dan toch tot onderwijzer benoemd aan de Christelijke-Javaanse School met den Bijbel in Koelon, een van de vier districten van Djokja, waar hij later ook nog eens hoofd zou worden. Ze verhuisden naar de Bedokweg nummer 2 in Djokjakarta, tot grote tevredenheid van iedereen. Zelfs Johanna was blij met het huis waar in 1938 Annie werd geboren.

Het was een mooi wit huis met een open voorgalerij waar een rotan zitje stond. Naast die voorgalerij bevond zich een slaapkamer en daarachter lag de huiskamer met daarnaast ook weer een slaapkamer. Vanuit de huiskamer leidde een trapje naar de emper, een overdekte galerij waarlangs je de bijgebouwen kon bereiken. In die bijgebouwen bevonden zich de *dapoer* (de keuken), een paar *goedangs* (rommelkamers) en de *mandikamer* (badkamer). Die leek op geen enkele manier op wat ze gewend waren. Het was een donkere

grijze cementen ruimte waarin bovenin altijd een paar *tokés* zaten, een soort gekko. Er stond een diepe cementen bak vol water met een *gajong*, een gietbakje aan een steel, dat diende om de zeep af te spoelen.

Met veel beleid en tact moesten ze de kleine Jan het voor hem natte en vieze hok inpraten. Hij gilde het uit als hij met zijn blote voeten op die natte grond moest gaan staan. De enige manier om hem zover te krijgen was om het samen met zijn moeder te doen, die dan tegelijkertijd een bad nam. Langzaam overwon hij zijn angst en raakte hij gewend aan de holle geluiden van de cel en de starende ogen van de *tokés*. Zijn angst voor het enge hok maakte plaats voor een adoratie van zijn moeder die hij kon aanstaren als zij zich waste, helemaal naakt. In het begin kon ze daar nog wel eens om glimlachen en leek zijn aandacht voor haar fysieke verschijning haar goed te doen. Na verloop van een paar jaar en naarmate hij ouder werd en zijn aandacht niet minder, besloot ze dat Jaan Willem deze taak van haar mocht overnemen. De kleine Jan leek zich in zijn lot te schikken totdat hij zijn angst voor het hok geheel overwonnen had en alleen kon baden.

Hun leven in Nederlands-Indië was een onweerlegbaar feit en zou wellicht 'geslaagd' genoemd kunnen worden als Japan niet het oog had laten vallen op de grote olierijkdom van het land. Een grondstof die het nodig had voor zijn oorlogsvoering in de Pacific.

Na de aanval van Japan op Pearl Harbor verklaarde de Nederlandse regering, op 8 april 1941, als eerste aan Japan de oorlog. De reactie van Japan was verrassend omdat het land aangaf niet in oorlog te zijn met Nederland. Japan was wel uit op levering van meer olie en probeerde dat door middel van onderhandeling voor elkaar te krijgen. Die onderhandelingen mislukten en toen Nederland begon met het torpederen van Japanse koopvaardij schepen, besloot Japan Nederlands-Indië in te nemen om zo de benodigde olie te verkrijgen.

Jan

Maandag 8 december 1941

Met afgrijzen hadden ze de zondag daarvoor naar de radioberichten geluisterd. Japan had op een verraderlijke wijze Pearl Harbor aangevallen waarbij er vele doden en gewonden waren gevallen. Exacte getallen werden niet gemeld. Ze hadden naar de radio zitten staren. Regelmatig hoorde Jan zijn vader ‘mijn God’ zeggen en zag hij dat zijn moeder stilletjes zat te huilen.

‘Wat betekent dat voor ons Jaan?’ vroeg ze hem.

Zijn vader, die doorgaans positief gestemd was en alles probeerde te relativieren, kon alleen maar herhalen op God te vertrouwen. Bij Jan, veertien jaar oud,

borrelden vele vragen op die hij niet durfde te stellen omdat hij aanvoelde dat dit niet het juiste moment was. Nadat de berichten waren ingedaald, werd het stil in huis. Aan tafel herdacht vader de doden en gewonden in zijn gebed.

‘Geef hun kracht en wijsheid dit te dragen en weer te boven te komen, Heer, en verlos ons van de dreiging die over deze aarde hangt.’

En verder tijdens de maaltijd werd er niet gesproken met uitzondering van Annie, de jongste dochter van drie. Ze begreep niet wat er was gebeurd en probeerde de aandacht te trekken. Maar een indringende blik van haar vader legde haar het zwijgen op. Ieder van het gezin zat in gedachten verzonken en ging daar uiteindelijk mee naar bed. Jan was in een onrustige slaap gevallen.

De volgende ochtend ging hij naar school. Hij was leerling van de hogereburgerschool. Hij was moe, maar hij keek toch uit naar de les aardrijkskunde van zijn favoriete leraar. Meneer Roders, een lange, beetje slungelige man, met een ernstig gezicht, borstelig en grijs haar. Hij was een meester in het vertellen en daarom geliefd bij veel leerlingen die hij wist mee te nemen in zijn boeiende verhalen. Deze maandag lukte hem dat niet. Er heerste een spanning die niet weg te poetsen viel. De aanval op Pearl Harbor had een diepe indruk op hem gemaakt. Aanvankelijk probeerde meneer Roders gewoon les te geven. Hij wilde de leer-

lingen niet te veel belasten met angstige verhalen over de oorlog. Het was nog veraf voor velen van hen. Het geroezemoes in de klas viel niet te verstommen of te overbruggen. De leerlingen voor hem wisselden hun meningen fluisterend met elkaar uit. Ze wisten niet echt wat er aan de hand was, wel dat het heel erg was en er doden waren gevallen bij deze aanval. Van politiek hadden zij geen weet, laat staan dat ze verbanden konden leggen tussen de gebeurtenissen in de wereld. Wat ze van hun ouders hoorden, praatten ze veelal na in hun eigen verhalen naar elkaar.

Meneer Roders maande hen tot stilte. Aan de ernst op zijn gezicht zagen ze dat hij het dit keer niet alleen over de les wilde hebben.

‘Jongelui,’ begon hij langzaam, ‘wat er gisteren is gebeurd, slaat een diepe wond in Amerika en in de wereld. De aanval op Pearl Harbor is niet zomaar een incident. Het is een verrassingsaanval van de Japanse marine onder leiding van generaal Isoroku Yamamoto. De aanval is duidelijk bedoeld om het grootste deel van de vloot van de Amerikanen te vernietigen. Dat is gelukt. Japan heeft nu vrij spel op de gehele Grote Oceaan. Er zijn, volgens de laatste berichten, ruim tweeduizend Amerikanen om het leven gekomen en zeker meer dan twaalfhonderd gewonden gevallen. Het was totaal onverwacht en dus een grote schok voor het Amerikaanse volk. Amerika heeft vanmorgen de oorlog verklaard aan Japan.’